

Fons salutis. Niekoľko poznámok k dejinám sväteničiek

Lucia Laudoniu

30. mája 2024 ✚ *Cirkev História*

Čo majú spoločné nádrž na vodu a ľudské pery? Latinské slovo *labrum*. Neutrums *labrum* (s krátkou prvou slabikou) označuje peru (plurál má tvar *labra*). *Labrum* (s dlhou slabikou *lā-*) vzniklo kontrahovaním (skráténím) substantíva *lavabrum* a pomenúva väčšiu nádobu na vodu, vaňu, kaďu.

Slovám, ktoré sa rovnako píšú, ale majú odlišný význam, hovoríme homografy. Kedy je *labrum* pera a kedy nádobu na vodu, to závisí od vetného kontextu. Aj ľudské ústa môžeme prirovnať k drahocennej nádobe. Naplníme ju živou vodou?

Jedna francúzska múdrosť hovorí: „*Il se démène comme un diable dans le bénitier.*“ Po slovensky: „Besnie ako diabol vo sväteničke.“ Na Slovensku sa hovorí: „Bojí sa ako čert kríža.“ Francúzske *proverbium* poukazuje na známu pravdu, že diabol nenávidí sväteničky so svätenou vodou, ktoré sú, poeticky povedané, kolískou požehnania. Francúzsky výraz pre kostolnú „kropeničku“ *bénitier* vznikol z adjektíva *bénit*, ktorému dalo jazykový život latinské *benedictus*. Vedeli ste, že častokrát nenápadná nádobka so svätenou vodou, zvyčajne umiestnená pri vchode do kostola, má za sebou fascinujúce dejiny?

Sväteničky – duchovní vojaci.

Zdroj: Grey_Geezer / commons.wikimedia.org

Vidi aquam

Kedy sa sväteničky stali povinnou výbavou interiéru našich chrámov, nie je presne známe. Nitky vedú do 10. storočia. *Catholic Encyclopedia* poukazuje na existenciu rôznych nádobiek na svätenú vodu už v ranokresťanskom období.

Cavedoni objavil na cintoríne v Chiusi z 3. alebo 4. storočia malý stĺp, o ktorom si myslel, že slúžil ako podstavec na *vas sacrum* so svätenou vodou. Boldetti, ktorý je vo formulovaní podobných hypotéz inak veľmi opatrný, tvrdí, že v katakombách našiel rôzne dekoratívne nádoby, v ktorých sa mohla uchovávať *aqua lustralis*. Niektoré boli zhotovené z mramoru, iné z terakoty alebo aj zo skla. Ďalšie pravdepodobné príklady pochádzajú z katakomb sv. Saturnina a z krypty sv. Kornélia, píše Henri Leclercq v sloníkovom

hesle *Nádoby na svätenú vodu (Holy Water Fonts)* v *Katolíckej encyklopédii* z roku 1910.

Predchodkyne dnešných sväteničiek mali kresťanom pripomínať perpetuálnu účinnosť ich krstných sľubov. Kniha proroka Izaiáša (Iz 12,3) predpovedá:

„*Et haurietis aquas in gaudio de fontibus salutis.*“

„I budete čerpať vodu (v latinskom texte je akuzatív plurálu – vody, pozn. naša) s radosťou z prameňov spásy.“

Chrámový mobiliár je neoddeliteľne spätý s liturgickými úkonmi. Platí to aj pre kostolné sväteničky, ktoré majú primárne liturgickú, nie dekoratívnu funkciu, aj keď mnohé z nich sa najmä v barokovom období stali cennými sochárskymi či kamenárskymi dielami. Sväteničky by vzhľadom na exorcizujúce účinky svätenej vody nemali byť považované za prežitok a *res inutilis*.

V predkoncilovej nedeľnej liturgii sa počas úkonu kropenia veriacich svätenou vodou (*asperges*) spievala antifóna „*Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor*“ („Pokrop ma, Pane, yzopom a budem očistený“). Vo veľkonočnom období až po Zoslanie Ducha Svätého ju nahradila antifóna „*Vidi aquam egredientem de templo a latere dextro*“ („Videl som prameň vody, vyvierajúci z chrámu na pravej strane“). Prítomnosť sväteničiek v chráme vhodne dopĺňala a umocňovala posolstvo týchto antifón.

Byzantský *cantharus* a moslimský *sabil*

Byzantským „otcom“ západnej sväteničky je *cantharus* (latinizácia gréckeho *κάνθαρος* – antická nádoba na pitie). Bola to nádrž, v ktorej si orientálni kresťania pred vchodom do kostola umývali ruky a tvár (*ablutio*).

Canthari bývali umiestnené v átriách prvých bazilík, v exonarthexoch a na nádvoriach pred posvätnými budovami. Arabské verejné fontány (*sabil*), ktoré slúžia na rituálnu očistu pred modlitbou, sú teda výpožičkou z východného kresťanstva. Moslimský svet ich spolu s ďalšími výtvarnými dielami vysokej kresťanskej kultúry (akým bol napríklad kalofonický typ byzantského spevu, ktorým sa inšpirovali muezíni pri komponovaní svojich melodických azánov) prijal a rozvinul v dôsledku intenzívnych kontaktov s kresťanskými učencami a umelcami po páde Konštantínopola. Architektonickú krásu kresťanského *sabilu* môžeme obdivovať napríklad na hore Athos.

Byzantský cantharus (kresťanský predchodca islamského sabilu) v monastieri Velká Lavra na gréckom Athose.

Zdroj: Aroche / commons.wikimedia.org

Východorímsky básnik na dvore cisára Justiniána Paulus Silentarius nám zanechal jazykovo svieži opis veľchrámu Božej Múdrosti. Súčasťou monumentálneho komplexu bola aj nádrž s vodou, ktorá, ako tvrdí básnik, „vytryskla do vzduchu so silou, ktorá zaháňala všetko zlé“. Tento opis by zodpovedal skôr umelo štylizovanému gejzíru, než posvätnéj nádobe.

Čím hlbšie vstupujeme do dejín, tým náročnejšie je rozlíšiť, či konkrétna pamiatka slúžila ako baptistérium, verejná fontána, „zásobáreň“ svätenej vody alebo ako predchodkyňa „kropeničky“. Pri identifikácii jej účelu nám pomáhajú aj latinské či grécke nápisy. Táto inskripcia, pripisovaná svätému Gregorovi Naziánskemu, zdobila jednu z konštantínopolských „duchovných fontán“:

„Νίψον ἀνομήματα, μὴ μόναν ὄψιν.“

„Umývaj moje priestupky (neprávosti, hriech – ἀμαρτία), nielen moju tvár.“

Tento verš je z jazykového hľadiska zaujímavý tým, že sa dá spoľahlivo čítať odzadu, preto sa označuje ako anagram, menej presne ako palindróm. Teologicky poukazuje na krstnú milosť.

Rozdiel medzi *cantharom* a latinskou sväteničkou

Canthari sa svojím vzhľadom ponášali na baptistériá a slúžili ako „cisterny“ *cum aqua benedicta*. Tá sa do nich napúšťala na veľké sviatky, prípadne sa posväcovala na deň Teofánie (Krst Pána v Jordáne). Rumunčina nazýva tieto „rituálne fontány“ *aghiasmă*, čo zodpovedá gréckemu názvu pre obrad veľkého a malého svätenia vody (αγίασμα).

Historici ako Henri Leclercq boli presvedčení, že sväteničky v rímskokatolíckych kostoloch sú zmenšenou podobou byzantských *canthari*, keďže tie nebolo možné z priestorových a hygienických dôvodov budovať pri menších vidieckych kostoloch. Verejným nádržiam hrozilo aj znečistenie, preto sa nádoba s vodou (

lavabrum) preniesla pod strechu Božieho domu.

Latinské sväteničky sa od byzantských „sagrálnych fontán“ líšia predovšetkým veľkosťou (sú *de facto* ich redukciou na minimum) a umeleckým spracovaním. Ešte podstatnejším je fakt, že sväteničky v rímskom obrade obsahujú svätenú vodu (až na malé výnimky) prakticky počas celého liturgického roka. Tento rozdiel je veľmi dôležitý. V orthodoxných *canthari* nebola *aqua lustralis* prítomná stále, v širšom zmysle slova mohli označovať akýkoľvek verejný prameň.

Cantharus katedrály v sicílskom Monreale na križovatke byzantského a latinského sveta.

Zdroj: Matthias Süßen / commons.wikimedia.org

Rímska Cirkev zdokonalila východný zvyk duchovnej lavácie (*lavatio*) pred vstupom do chrámu a dala mu kristologickú a triadologickú pečať. Sväteničky sú, dovoľme si tvrdiť, dokonalejším liturgickým riešením, než byzantské *canthari*. Spájajú ideu ranokresťanskej ablúcie so znakom kríža a s dotykom so svätenou vodou, ktorá má, ako sme už uviedli, mocný purifikačný a exorcizačný charakter.

Čaro domácich „kropeničiek“

Sväteničky si v priebehu dejín našli cestu aj do kresťanských domácností. Nachádzali sa pri vstupe do domu, v niektorých krajinách sa umiestňovali do spální k posteliam. Veriaci si pred spánkom a ráno po prebudení požehnali lôžko svätenou vodou.

V niektorých oblastiach Talianska bolo zvykom zavesiť sväteničky na obe strany manželskej postele – na strane ženícha vládol Kristus, stranu nevesty ochraňovala Panna Mária.

Francúz Henri Chaperon zasvätil život zbieraniu historických ľudových sväteničiek. Svoju zbierku, ktorú tvorilo úctyhodných 1 120 kusov, neskôr venoval múzeu v Montbrisone.

Chaperon je autorom knihy *Svätenička pri záhlaví postele (Le bénitier de chevet)*, ktorá bola publikovaná v parížskom Éditions Varia v roku 1991. Pri listovaní v nej sa okrem teologických a etnografických súvislostí zoznámime s ľudovou francúzskou poéziou spojenou s úkonom žehnanja sa svätenou vodou. Francúzske matky učili svoje deti odriekať pred spaním túto modlitbu:

„Eau bénite, je te prends / Si la mort subite me surprend / Que tu me serves de dernier sacrement.“

„Svätá voda, beriem si ťa / Ak ma prekvapí náhla smrť / Nech mi slúžiš, ako moja posledná sviatosť.“

Táto spektakulárna baroková svätenička zdobí vatikánsku Baziliku svätého Petra.

Zdroj: Sailko / commons.wikimedia.org

Všimnime si, že katolícke matky nemali problém konfrontovať svoje deti s realitou smrti a viedli ich k tomu, aby sa pred spaním vždy prežehnali a pokropili svätenou vodou, pretože *mors certa, hora incerta* (smrť je istá, hodina jej príchodu však neistá). Túto francúzsku modlitbu môžeme pre potreby dospelého človeka voľne prebásniť do slovenského jazyka napríklad takto:

„Keď náhla smrť ma prekvapí / Zmy prosím moje útrapy / Ó, voda svätá / Beriem ťa do rúk s dôverou, sťa dieťa.“

Katolíci z krajiny Panny Orleánskej mohli pri žehnaní sa svätenou vodou z kropeničky predniesť aj nasledovnú formulku:

„*Mon Dieu, par cette eau bénite et par le sang précieux de Jésus-Christ votre Fils, lavez-moi, purifiez-moi de tous mes péchés.*“

„Môj Bože, obmy ma touto požehnanou vodou a drahocennou krvou Ježiša Krista, tvojho Syna a očisti ma od všetkých mojich hriechov.“

Memoria temporum

Domáce sväteničky sa dedili z generácie na generáciu, v „modernej“ dobe však často končili na smetiskách. To, čo nestihla zničiť antiklerikálne naladená revolúcia, kedy gilotína spievala Marseillaisu, dokonalo naše digitálne storočie.

Chaperon pripomína, že sväteničky mali aj funkciu krstného, birmovného alebo svadobného daru, mohli byť tiež pamiatkou na púť. 19. storočie bolo érou keramických „kropeničiek“ s insitnou maľbou. Bohatšie rodiny si nechávali zhotovovať „personalizované“ sväteničky s menom krstného patróna, prípadne s menom dieťaťa, pre ktoré boli určené.

Portfólio motívov na francúzskych ľudových sväteničkách je veľmi pestré a presahuje rámec triviálnej dekorácie. Ikonografia nádobiek na svätenú vodu mala didaktický, dokonca až kerygmatický rozmer.

Príklad francúzskej domácej kropeničky s teologickým posolstvom. Traja anjeli sprítomňujú tri božské cnosti – vieru, nádej a lásku. Nápis na stuhe hlása: Milujem, verím, dúfam!

Zdroj: súkromná zbierka L. Laudoni

Reliéf s anjelmi učili deti modliť sa. Zdvihnutá pravá ruka anjela ukazovala *ad caelum*, kým ľavá ruka voľne položená na hrudi symbolizovala skrúsenosť a duchovnú bolesť srdca, *dolor cordis*.

V potridentskom období sa k sväteničkám pripájali najmä krucifixy, čo malo nielen teologický, ale aj ekonomický dôvod. Cirkvi záležalo na tom, aby aj tie najchudobnejšie rodiny mali v dome kríž. Obe devocionálne (kríž a nádoba na svätenú vodu) sa preto spojili do jedného umeleckého celku.

Zabudnutý význam líščieho chvosta

Francúzi zdobili domáce *vasa sacra* vetvami krušpánu (lat. *buxus sempervirens*), ktoré sa požehnávali na Kvetnú nedeľu. Keď prišla búrka, hlava rodiny spálila niekoľko vetvičiek pokropených svätenou vodou, s prosbou, aby Boh ochránil domácnosť pred bleskom. Krušpán sa používal aj na kropenie tiel zosnulých.

Stredovekí ľudia mali voči svätenej vode takú úctu, že sa jej nie vždy dotýkali prstami. Na prežehnávanie sa používali rôzne, často vavrínové vetvičky, ktoré boli predchodcom dnešného kropáča (*aspergillum*).

Obľúbený bol aj líščí chvost. V starej francúzštine sa líška volala *goupil*. Toto slovo pochádza z latinského deminutíva *vulpecula*, ktoré sa v „nízkej“ ľudovej postklasickej latinčine transformovalo na maskulínium *vulpiculus*. To vysvetľuje pôvod výrazu *goupillon*, ktorý dal meno kefe na umývanie fliaš, metonymicky aj kostolnému kropáču.

Francúzsky zberateľ sväteničiek Henri Chaperon sa zmieňuje o rôznych ľudových zvykoch spojených s ich používaním. Niektoré sú veľmi bizarné a hraničia s magickými praktikami. Keď malé deti prišli o mliečne zúbky, rodičia vložili tieto zuby do sväteničky ako obeť, aby ich ratolesti mali v budúcnosti zdravý chrup.

Kráľovská cesta

Prečo majú niektoré sväteničky tvar mušle? Oko návštevníka parížskeho kostola Saint-Sulpice upúta kropenička v tvare masívnej lastúry. Je vyrobená z ulity rozďavy obrovskej (lat. *tridacna gigas*), ktorá je akýmsi Guliverom medzi mäkkými. Ulita tohto tvora dosahuje mimoriadne rozmery a od 17. storočia sa používala v sakrálnom umení na výrobu chrámových sväteničiek.

Monumentálna svätenička (bénetier) z ulity najväčšieho lastúrnika, rozďavy obrovskej.

Zdroj: Oxxo / commons.wikimedia.org

„Jednotkou“ na trhu v tejto produkcii bola námorná veľmoc – Benátska republika. Bola to práve benátska *La Serenissima*, ktorá darovala francúzskemu kráľovi Františkovi I. „kropeničku“ z rozďavy. Nie každý chrám si však mohol dovoliť sväteničku z ulity zo živého tvora, o slovo sa preto hlásili kamenárski majstri a začali tento motív napodobňovať.

Mušľa je vďaka svätajakubským púťam do Compostely symbolom trpezlivosti pútnika a prekonávania skúšok na našej životnej ceste. Putujeme do vlastného srdca, aby sme v ňom znovuobjavili Krista.

Svätená voda bola na francúzskom kráľovskom dvore neodmysliteľnou súčasťou dvorskej etikety, upozorňuje Henri Chaperon. Dvorný lekár Ľudovíta XIII. Jean Héroard spomína vo svojom denníku na úsmevnú epizódu, keď bol budúci panovník ešte dauphinom. Keď malý Ľudovít vstúpil do izby mademoiselle de Vendôme, dáma mu zo žartu podala svoju „kropeničku“. Dauphin sa vynašiel. Suverénne naliať do sväteničky vodu a rozdával ju ostatným šľachticom, akoby to bola svätená voda... Aj to bol spôsob, ako viesť dieťa k prirodzenej úcte k svätenej vode, ktorá nemá nič spoločné s mágiou.

Po tejto kráľovskej ceste môžeme kráčať aj my. Stačí dať sväteničkám v našej kresťanskej spiritualite ústredné miesto, ktoré im právom patrí. Nech *labrum* (pera, nádoba) našich úst chváli Kristovo *labarum* – víťaznú zástavu Vzkriesenia.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/fons-salutis-niekolko-poznamok-k-dejinam-svateniciek/>